

ВЕГЕТАРИАНСЬКА ПЕРІОДИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**VEGETARIAN PERIODICS OF RUSSIAN EMPIRE****Пивоваренко О.А.,***кандидат історичних наук,**доцент кафедри гуманітарних дисциплін**Національного університету харчових технологій*

У статті реконструйовано етапи, умови та проблеми створення і функціонування вегетаріанської преси у Російській імперії. Виявлено та введено до наукового обігу ряд видань, проаналізовано їх програмні та ідеологічні засади, періодичність, обсяг, вартість тощо. Визначено засновників, головних редакторів та видавців та їхній персональний вклад у розвиток видання. З'ясовано, що найвагомішими були три видання, два з яких виходили у Києві та конкурували між собою. Проаналізовані причини успіху та занепаду видань.

Ключові слова: вегетаріанство, «Vegetarianское обозрение», «Vegetarianский вестник», преса, періодика, Російська імперія, вегетаріанське товариство.

В статье реконструированы этапы, условия, проблемы создания и функционирования вегетарианской прессы в Российской империи. Выявлены и введены в научный оборот ряд изданий, проанализированы их программные и идеологические принципы, периодичность, объем, стоимость и т.п. Определены учредители, главные редакторы, издатели и их персональный вклад в развитие изданий. Установлено, что наиболее весомыми были три издания, два из которых выходили в Киеве и конкурировали между собой. Проанализированы причины успеха и упадка изданий.

Ключевые слова: вегетарианство, «Vegetarianское обозрение», «Vegetarianский вестник», пресса, периодика, Российская империя, вегетарианское общество.

The article reconstructs the stages, conditions and problems of the creation and functioning of the vegetarian press in Russian Empire. A number of publications were discovered and put into scientific circulation. Their programmatic and ideological principles, periodicity, volume, cost etc. were analyzed. Founders, editors and publishers were identified as well as their personal contribution to the development of the publication. It was found out, that there were three of the most important publications, two of which were based in Kyiv and competed with each other. Also, reasons for periodicals' success and fails were analyzed.

Key words: vegetarianism, "Vegetarian Review", "Vegetarian Herald", press, periodicals, Russian Empire, vegetarian society.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному просторі пересічним громадянам надзвичайно складно розібратися у шквалі інформації з будь-якого питання. У той же час із ряду питань, зокрема вегетаріанства, практично відсутня достовірна наукова інформація. При цьому, суспільне зацікавлення вегетаріанством зростає не лише в Україні, а й у світі загалом. Попри це, досі не те, що широкий загал, а й фахівці погано обізнані з історичними реаліями вегетаріанського руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні на пострадянському

просторі практично немає комплексних історичних досліджень, окрім робіт німецького лінгвіста П. Бранга [6; 7], який зосередився насамперед на ідеології та основних діячах російського вегетаріанства і лише окреслив окремі практичні питання функціонування вегетаріанських товариств. У певних контекстах дослідили вегетаріанську періодику українські дослідники В.О. Садівничий [25] та Т.В. Фісенко [29].

Першою публікацією на вегетаріанську тематику на теренах Російської імперії вважається наукова стаття проф. А.Н. Бекетова «Питание человека

в его настоящем и будущем» [3]. Однак, справжньою програмною публікацією з вегетаріанства стало есе Л.М. Толстого «Первая ступень». Ця праця стала програмною для вегетаріанців усього світу, а для вегетаріанського руху Російської імперії – своєрідною «Біблією» [7, с. 89-103]. Ідея створити окремий вегетаріанський журнал належить К.Н. Смірнову, котрий у 1893 р. разом з однодумцями розробив детальну програму журналу, проект якої був поданий до Комітету у справах друку. Клопотання про реєстрацію видання було відхилене [1, с. 34; 7, с. 99, 155, 284]. Інформаційний вакуум заповнювало довгий час видавництво «Посредник». З 1885 р. по 1915 р. воно випустило 30 книг з питань вегетаріанства накладами, що сягали 10 тис. примірників [26, с. 119].

Формулювання цілей статті. Нашим завданням є поступово заповнити прогалини у дослідженнях вегетаріанського руху на українських землях загалом. Дана стаття має на меті ввести до наукового обігу періодичну вегетаріанську пресу Російської імперії, проаналізувати її еволюцію, етапи формування, розвитку та реалії функціонування.

Виклад основного матеріалу. Зі створенням у Санкт-Петербурзі вегетаріанського товариства у 1901 р. ідея створення окремого вегетаріанського журналу постала знову. Втілив її у життя Броніслав Антоновичем Долячко. Заснований ним «Вегетарианский вестник» вийшов у січні 1904 р. [22, с. 24]. Ціль журналу полягала у наступному: «выяснить беспристрастно на научной почве сильные и слабые стороны вегетарианизма с точки зрения гуманитарной, биологической и врачебной». Видавці свідомо прагнули бути якомога безпристраснішими і вільними від упереджень [11].

Програма журналу передбачала такі розділи: оригінальні статті і наукові повідомлення з питань вегетаріанства; переклади, реферати витяги з іноземних книг і журналів; оригінальні, перекладені статті і повідомлення з питань розведення плодів, городини і приготування з них

консерв; з вегетаріанського кулінарного мистецтва, з публікацією «меню», зі способами приготування страв; статті про дослідження вегетаріанських продуктів; оригінальні і у перекладі статті та повідомлення із загальних питань збереження здоров'я у зв'язку із вегетаріанським режимом харчування; бібліографія і критика; повідомлення про діяльність вегетаріанських товариств у Російській імперії та за кордоном; Внутрішня і закордонна кореспонденція, ілюстрації; питання і відповіді щодо вегетаріанства; оголошення.

Друкувався журнал на хорошому папері великого формату з чудовими ілюстраціями та наскрізною нумерацією колонок на пів року обсягом 28 с. (56 колонок) щомісяця, окрім червня і липня. Кожен номер мав Додаток – 2-4 с., де друкувались оголошення. Річна підписка з пересилкою становила 5 руб., а для дійсних членів вегетаріанських товариств – 3 руб. Окремий номер – 50 коп.

Навколо журналу зібралось невелике коло співробітників і читачів, щиро відданих справі, які і були основними авторами видання. Друкувався журнал у типографії А. Бенке, а незмінним редактором-видавцем був Б.А. Долячко – людина гарно освічена, з великим життєвим досвідом. Він не економив на якості видання, а також замовляв багато перекладів освіченим жінкам у фінансовій скруті. Такі переклади оплачувались негайно по отриманню рукописів, а не після опублікування, як в інших журналах. Окрім коштів, журнал віднімав багато часу у Б.А. Долячка. Редакція видання – Ертелев пров. 3, розташовувалась за місцем проживання Б.А. Долячка, який приймав відвідувачів щоденно з 4-х до 6-ти год. Він нікому не довіряв вичитку коректур, а оскільки він взагалі був неквапливим і маса часу йшла на розмови, то друк йшов туго [10].

У 1905 р., відчуючи гостру потребу у грошах, а також через низку інших обставини Б.А. Долячко був змушений припинити видання журналу, що приносив великі збитки. «Вегетарианский

Вестник» проіснував півтора року (з січня 1904 р. по червень 1905 р.), вийшло 18 номерів [21, с. 125].

Втілити у життя мрію про вегетаріанський журнал судилося за декілька років Йосипу Овшиевичу Перперу, який започаткував «Единственный вегетарианский журнал в России Вегетарианское обозрение» (далі – ВО), що виходив протягом 1909 р. у м. Кишенів, а з 1910 р. по травень 1915 р. у Києві (детальше див.: Пивоваренко О.А. Періодична вегетаріанська преса в Україні на поч. ХХ ст.: проблеми становлення та функціонування. На матеріалах журналу «Вегетарианское обозрение». Часопис української історії / За ред. н.і.н., проф. А.П. Коцура. К., 2018. Вип. 38. С. 87-93).

Московське вегетаріанське товариство з січня 1910 р. також розпочало планування видання власного громадського журналу. Спочатку він мав називатися «Природная жизнь», але невдовзі назву змінили на «Естественная жизнь и вегетарианство». Передбачуваний наклад мав становити 1200 примірників [7, с. 272-273]. До кінця року надійшло позик на видання від різних осіб 1044 руб. 50 коп. Однак Рада товариства запропонувала відтермінувати видання журналу. Було запропоновано обрати комісію для остаточної розробки питань по виданню журналу, оскільки між членами товариства щодо цього питання не було одностайності. Була створена журнальна комісія, яка, вивчивши питання, запропонувала Загальним зборам 12 березня 1911 р. відтермінувати видання журналу і обмежитись виданням альманаху, але комісія лише навесні 1912 р. спромоглася розробити його програму. За розрахунками на видання потрібна була сума у 500-600 руб. Особам, що дали позики на журнал було запропоновано або забрати гроші, або залишити їх на видання альманаху. Проблемою для комісії був пошук особи, яка б могла взяти на себе практичну секретарську роботу. Після тривалих пошуків виконувати ці обов'язки зголосився Н.Н. Гусев [12, с. 143-154].

Редколегія на чолі з П.І. Бірюковим мала на меті розширити рамки вегетаріанства до розмірів загального гуманітарного руху. Видавці прагнули, щоб вегетаріанство сприймалося не як питання їжі, а як релігійно-моральний світогляд. Альманах «Естественная жизнь и вегетарианство» вийшов у світ на початку 1913 р., однак одразу ж був конфіскований на вимогу цензорів [27, с. 127]. У вже готове видання (обсягом 193 с.) довелося терміново вносити зміни. Оскільки сторінки 30-65 були вилучені за вироком Московської Судової Палати від 7 вересня 1913 р., їх заповнили іноземними перекладеними статтями, через що виникла невідповідність у нумерації [7, с. 66]. На жаль, це був єдиний опублікований номер, хоча планувався альманах як періодичне видання.

Відновлення подібного регулярного видання у Москві відбулося лише у 1916 р. Тут став виходити зусиллями послідовників Л.Н. Толстого багато ілюстрований двомісячник «Единение», основним напрямком якого було прагнення до загального оновлення життя. Його авторами стали видатні діячі московської вегетаріанської спільноти. У 1916 р. вийшло 3 номери. У революційному 1917 р. з виходом четвертого номера журнал припинив існування [23, с. 13; 7, с. 300].

Здійснили спробу видання журналу і у Санкт-Петербурзі [18, с. 8]. 1 січня 1914 р. почав виходити найбільш недовговічний на теренах Російської імперії вегетаріанський журнал. Вийшов лише 1 номер «Бюллетеней вегетарианства в С.-Петербурге», хоча планувалось 30 випусків на рік. Засновником журналу був скандально відсторонений, колишній голова Санкт-Петербурзького вегетаріанського товариства Н.П. Євстифеев та власник приватної вегетаріанської їдальні К.С. Дроздов, які мали на меті зосередитись на практичному вегетаріанстві (харчуванні) з метою його популяризації.

Фінансування журналу передбачалось за прибутки від їдальні, а цільова аудиторія – насамперед Санкт-Петербурзька вегетаріанська спільнота. Але вже у пер-

шому ж номері редакція різко виступила проти Санкт-Петербурзького вегетаріанського товариства. Було чимало різких закидів до інших вегетаріанських видань тощо. Такий контент викликав загальне обурення, тому видання було згорнуто [7, с. 296].

Успіху в організації вегетаріанського журналу вдалося досягнути лише Київському вегетаріанському товариству. Загальні збори 5 листопада 1911 р. ухвалили обрати комісію для розробки проекту вегетаріанського видання [28, с. 325], однак це ніяким чином не просунуло справу. «Вегетарианский Вестник» (далі – ВВ) був організований лише у 1914 р. на особисті кошти І.І. Белецького і Л.П. Корабльова як експеримент, щоб довести можливість такого проекту без значних матеріальних затрат. Щоправда, на початках і просувалась ця ідея практично зусиллями цих двох осіб [9, с. 2].

Започатковуючи журнал видавці зазначали: «Орган наш есть предприятие идейное, отнюдь не коммерческое. Прибыли мы не ищем и ею пользоваться не будем. Весь приход будет израсходован на издание; каждый подписчик вправе ознакомиться со счетоводством издания» [20, с. 6].

Головними завданнями журналу видавці вважали як відображення практичного внутрішнього життя вегетаріанських товариств, так і розробку вегетаріанського вчення і більш точне його формулювання: «Пора разобраться в своих собственных положениях, логически определить себя, выяснить свои слабые стороны, очертить вегетарианство пограничной линией от всего, что не по праву пожелало бы носить имя этого нравственного учения или, убедившись в том, что слово вегетарианство слишком истаскано, слишком много чуждых взглядов под ним проводится» [9, с. 2].

Цій меті підпорядковувався основний зміст: статті з вегетаріанства; художні твори (повісті, оповідання, поезії, вірші у прозі, психологічні етюди, мініатюри, щоденники та інші жанри літератури, що відображають любов до всього живого);

статті з продовольчого питання (діяльність кооперативів, забезпечення харчовими продуктами тощо); огляди діяльності вегетаріанських товариств, груп та окремих прихильників; огляд діяльності інших товариств, близьких за ідеями до вегетаріанства; довідковий відділ, бібліографія і критика, питання й відповіді, рецепти вегетаріанської кулінарії тощо.

Редакція ВВ прагнула створити журнал як дискусійний майданчик для всебічного обговорення програмних питань і неодноразово зазначала: «наши страницы открыты и для наших идейных противников, лишь бы мнения их были искренни и достаточно обоснованы» [9, с. 2]. Необхідно зазначити, що видання дотримувалось задекларованих положень [16, с. 1; 17, с. 3-9].

Орган Київського вегетаріанського товариства ВВ виходив друком з 15 травня 1914 р. до грудня 1917 р. Редактори – Л.П. Корабльов (1914–1915) та О.П. Прохасько (1917). Видавець – І.І. Белецький та Київське вегетаріанське товариство. Планувалось, що ВВ має виходити 20 разів на рік – по два номери на місяць, окрім червня і липня. Однак, на практиці дотриматись цього так і не вдалось. У 1914 р. вийшло лише 6 номерів з 12 (журнал почав публікуватись у травні). Рада київського вегетаріанського товариства через початок Першої світової війни у грудні 1914 р. ухвалила: «ввиду тяжелых условий данного времени, когда даже старинные журналы с большим запасом личных сил выходят нерегулярно и в меньшем объеме, ограничиться выпуском шести номеров «Вегетарианского Вестника», удовлетворив подписчиков номерами 1915 года». Проте, у 1915 р. вийшло лише 16 з заявлених 20 номерів і окрім цього №№ 3-4, 11-12, 13-14, 15-16 вийшли спареними, а №№ 8-9-10 потроєним без відповідного збільшення обсягу. У 1916 р. вихід видання було призупинено і відновлено лише у 1917 р., протягом якого вийшло 11 номерів.

Підписати видання можна було виключно на рік. У 1914-1915 рр. за

1.40 руб., а в 1917 р. за 2.40 руб. з пересилкою. Ціна окремого номеру була 5 і 12 коп. відповідно. Обсяг видання – 16 с. У подвійних-потрійних номерах обсяг збільшувався вдвічі – 32 с. і ціна у роздріб відповідно подвоювалась. Контора і редакція видання у 1914-1915 рр. розташовувалась у Києві на вул. Пушкінській, 12, за адресою Київського вегетаріанського товариства [19, с. 8], а у 1917 р. у квартирі редактора видання О.П. Прохасько – Бібіковський бульвар, 44.

Випустивши лише 2 номери, І.І. Белецький і Л.П. Корабльов поставили перед Київським вегетаріанським товариством питання про припинення видання через особисті обставини видавця, що змушують його виїхати з Києва. На своєму засіданні Київське вегетаріанське товариство після обговорення питання 12 серпня 1914 р. (19 голосів за, 5 утримались, у тому числі І.І. Белецький і Л.П. Корабльов), ухвалило рішення прийняти на себе видання ВВ «предоставивши Совету общества организацию этого дела и выбор уполномоченных от общества редактора и издателя».

Видання переходило у власність Київського вегетаріанського товариства зі значними збитками, що виникли внаслідок безкоштовної розсилки № 1 для ознайомлення. Окрім власне вартості номеру, додалися суттєві поштові витрати. Щоправда, до кінця року планувалось покрити усі витрати, коли стане зрозумілим кількість передплатників та роздрібний попит, але, навіть за несприятливих обставин, на думку Л.П. Корабльова, збитки видання не могли перевищити 300 руб [8, с. 4-6].

Одразу ж Рада товариства обрала редактором Л.П. Корабльова, а видавцем М.М. Пудавова. Третій номер було вирішено видати за кошти Товариства з підписами колишніх редактора і видавця, щоб не затримувати видання. Однак, 9 вересня через відмову М.М. Пудавова бути головою Ради товариства, викликану особистими обставинами, Рада попросила взяти відповідальність за видання від товари-

ства колишнього видавця І.І. Белецького [15, с. 3]. Вони і очолювали видання аж до кінця 1915 р., коли його було призупинено, разом з діяльністю Київського вегетаріанського товариства через військові дії.

З перших номерів ВВ склав відчутну конкуренцію ВО. На шпальтах видання вийшов ряд різких критичних публікацій. Загальними вадами ВО визнавались «узость программы» та «индивидуальная его окраска» [14, с. 11]. Постійно наголошувалось, що після травня 1914 р. ВО «не является единственным вегетарианским органом» [5, с. 7; 9, с. 2; 14, с. 11]. Були і відверто ворожі дописи. Так цілий розділ «Библиография и критика» авторства М. Шерстюкова був присвячений детальному аналізу № 6-7 ВО за серпень-вересень. Автор дорікав виданню за незбалансованість, передрук вже опублікованих в інших виданнях статей та матеріалів. Особливо детальному аналізу була піддана якість перекладів із вказівками на відверті недоречності. ВО було звинувачене, якщо не у перекручуванні інформації, то принаймні у необізнаності. Закінчувався допис уїдлигим зауваженням: «Кстати, продолжительный период размышлений с мая по ноябрь привел редакцию «Вегетарианского Обозрения» к изменению титула: вместо «единственный вегетарианский орган в России», в настоящее время называется «единственным», но уже не органом, а «журналом!»» [5, с. 7-8]. Між тим ВВ ні словом не обмовився на своїх сторінках про закриття ВО, а один з його авторів не полишав нападок на вже не існуюче ВО [30, с. 11-12].

Через проблеми військового часу журнал не виходив впродовж 1916 р. Відновлення видання ВВ стало можливим лише у 1917 р. Редакція відновленого журналу з ентузіазмом сприйняла суспільні зміни, що відбувалися і це відобразилось на публікаціях журналу, які почали носити декларативний характер з відозвами і закличками на злобу дня. Були серед публікацій і відверто популістські заклички до

Київського вегетаріанського товариства безкоштовно розсилати журнал [2, с. 4-5]. У таких дискусіях поступово втрачався серйозний аналітичний зміст, притаманний цьому виданню у минулому.

Багато труднощів добавляла загальна економічна нестабільність, коли абсолютно було неможливо розрахувати час на підготовку і друк часопису [24, с. 3]. Інфляційні процеси призвели до здорожчання паперу, типографської праці тощо. Видавець ВВ (Київське вегетаріанське товариство) ніс збитки настільки великі, що стало неможливо продовжувати випуск журналу. Тільки собівартість (папір, набір і друк) сягнула 60 коп. за примірник. Редактор була змушена оголосити у грудні 1917 р. про припинення видання ВВ [13, с. 5].

Висновки. Отже, поява періодичної вегетаріанської преси була викликана потребами вегетаріанського руху, та була своєрідним відображенням еволюції поглядів у середовищі вегетаріанців. Поява, а часто і функціонування таких видань, була можлива лише завдяки самовідданій праці ентузіастів, що не шкодували ні власних коштів, ні власних сил. Саме за такої умови виданню вдавалось вижити, оскільки широкий загал досить байдуже ставився до цього. Єдиним винятком стала участь Київського вегетаріанського товариства у виданні ВВ. Завдяки цьому вдалося створити виважений і конкурентний журнал. Історія самого Київського вегетаріанського товариства ще потребує досліджень, які ми плануємо оприлюднити найближчим часом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алькор. Письмо в редакцию. ВО. 1910. № 2. С. 34.
2. Бекерман Н. Открытое письмо Киевскому Вегетарианскому Обществу. ВВ. 1917. № 8. С. 4-5.
3. Бекетов А.Н. Питание человека в его настоящем и будущем. Вестник Европы. 1878. Кн. 8. С. 566-605.
4. Библиография и критика. ВВ. 1914. № 2. С. 7.
5. Библиография и критика. ВВ. 1914. № 5. С. 7-8.
6. Бранг П. Особые судьбы русского вегетарианства. Неприкосновенный запас. 2006. № 2 (46). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/br10.html>
7. Бранг П. Россия неизвестная: История культуры вегетарианских образцов жизни с начала до наших дней / Пер с нем. А. Бернольд и П. Бранг. М.: Языки славянской культуры, 2006. 568 с.
8. В Киевском Вегетарианском обществе. Общие собрания. ВВ. 1914. № 3. С. 4-6.
9. Введение в номер. ВВ. 1914. № 3. С. 1-3.
10. Воейков А.И. Памяти Б.А. Долячко. ВО. 1912. № 6.
11. Долячко Б.А. Задачи журнала. Вегетарианский Вестник. 1904. № 1. С. 4-6.
12. Естественная жизнь и вегетарианство. 1 Альманах Московского Вегетарианского Общества. М.: Тип. Красного календаря, 1913. 193 с.
13. К читателям. ВВ. 1917. № 11. С. 5.
14. Киевское Вегетарианское Общество. ВВ. 1915. № 1. С. 11.
15. Киевское Вегетарианское Общество. «Вегетарианский Вестник». ВВ. 1914. № 4. С. 3.
16. Л.К. Куда идем? ВВ. 1914. № 2. С. 1.
17. Наживин И.Ф. О вегетарианстве и вегетарианцах. ВВ. 1915. № 3-4. С. 3-9.
18. Несколько слов о периодической вегетарианской печати. ВВ. 1914. № 1. С. 8.
19. Несколько слов о периодической вегетарианской печати. ВВ. 1914. № 3. С. 8.
20. От издательства. ВВ. 1914. № 1. С. 6.
21. Перпер И. К истории вегетарианского движения в России. ВО. 1914. № 4. С. 123-125.
22. Перпер И. О современном положении вегетарианства в России. ВО. 1909. № 7. С. 22-26.
23. По журналам. ВВ. 1917. № 2. С. 13.
24. Прохаско О. Еще несколько слов. ВВ. 1917. № 11. С. 3-5.
25. Садівничий В.О. Письменницька публіцистика в контексті періодичних видань вегетаріанської тематики початку ХХ ст. Наукові записки Інституту журналістики. 2014. № 54. С. 107-111.
26. Старый Вегетарианец. «Посредник» и вегетарианство. ВО. 1915. № 4. С. 119.
27. Старый Вегетарианец. По миру. ВО. 1913. № 3. С. 125-127.

28. Старый Вегетарианец. По миру. ВО. 1911. № 8. С. 325.
29. Фісенко Т.В. Часописи «здорового способу життя» на території України початку ХХ ст.
URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2198>.
30. Шерстюков Н. Кое-что о вегетарианстве. ВВ. 1915. №7. С. 11-12.